

«Εκκλησία και Μεταμοσχεύσεις»

1/1/2001

Ομιλία κατά τα εγκαίνια του
Κέντρου Βιοϊατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας

Ἡ σημερινή μέρα εἶναι ιδιαίτερα σημαντική γιά τήν Ἐκκλησία μας καί τή σχέση της μέ τήν κοινωνία. Καί εἶναι σημαντική διότι:

Ἡ Ἐπιτροπή Βιοηθικής, στήν ὁποία ἔχει ἐπενδύσει τόσες ἐλπίδες καί τήν ὁποία ἔχει περιβάλει μέ τόση ἐμπιστοσύνη, ἀποκτᾷ χώρο, σύγχρονη ὑλικοτεχνική ὑποδομή, αἴθουσα συνεδριάσεων, αἴθουσα ἡμερίδων. Ἦδη ὡς Ἐκκλησία ἔχουμε στή διάθεσή μας γιά τήν βιοηθική προβληματική μιᾶ πολύ καλά ἐνημερωμένη βιβλιοθήκη, ἕνα ὀργανωμένο ἀρχεῖο, δίκτυο κατηρτισμένων συνεργατῶν ποικίλων κλάδων, τόν ἀπαιτούμενο ἠλεκτρονικό ἐξοπλισμό, ἕνα θαυμάσιο περιβάλλον ἐργασίας καί ὅ,τι ἄλλο χρειάζεται γιά νά διευκολυνθεῖ ἡ μελέτη καί ἡ δυνατότητα ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐπεξεργασίας καί ἐκφορᾶς ἐκκλησιαστικῶν καί θεολογικῶν θέσεων ἐπί τῶν ἀναφυομένων προβλημάτων καί διλημμάτων πού συνεπάγεται ἡ ἐκρηκτική πρόοδος τῶν βιοϊατρικῶν ἐπιστημῶν.

Μέ τήν σύσταση τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικής, τό κτίριο, τίς ἐγκαταστάσεις καί τήν μόλις παρουσιασθεῖσα ἔκδοση πού μέ τόν τίτλο "Ἐκκλησία καί Μεταμοσχεύσεις " προσφέρει ἡ Ἐκκλησία στόν λαό της καί τήν κοινωνία, τό πρῶτο δηλαδή καρπό τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, βλέπει τίς ἐξαγγελίες καί τούς στόχους της νά ὑλοποιοῦνται. Ἡ ἔκδοση αὐτή μέ τόν τύπο καί τήν μορφή της μπορεῖ κάλλιστα νά λειτουργήσῃ πιλοτικά καί γιά τά ὑπόλοιπα θέματα πού ἐπίμονα ζητοῦν τήν ξεκάθαρη καί ἐπιστημονικά κατοχυρωμένη ἀποψη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Μέσα ἀπό τό λιτό προσεγμένο αὐτό κτίριο, μέσα ἀπό τήν ἀθόρυβη ἀλλά μεθοδική ἐργασία τῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικής, ἡ Ἐκκλησία μας δίνει μιᾶ μαρτυρία ἡθους, δείχνει ἕναν δρόμο, προσφέρει τό ἦθος καί τόν δρόμο της στήν κοινωνία μας, τήν ἀφανῆ, ἀπλῆ ἀλλά καί συνάμα καί

ἀποτελεσματική ἐργατικότητα. Συχνά ἀκούγεται ἡ κατηγορία ὅτι ἡ Ἐκκλησία στά δύσκολα θέματα καί καινοφανῆ προβλήματα δείχνει εἴτε ξαφνιασμένη εἴτε ἀνασφαλῆς καί φοβισμένη. Γιά τόν λόγο αὐτόν καί ἡ ἀπάντησή της, λέγεται εἶναι εἴτε ἡ ἀνεύθυνη σιωπή εἴτε ἡ ἐμπαθῆς καί ἀνελικρινῆς κινδυνολογία. Ἡ ἀπόφαση τῆς Ἐκκλησίας μας νά συστήσει αὐτή πρώτη στόν τόπο μας Ἐπιτροπή Βιοηθικῆς ἀφ' ἑνός, ἀλλά καί ἡ ἐργασία πού μόλις παρουσιάσθηκε ἀφ' ἑτέρου, διαψεύδουν τούς παραπάνω ἰσχυρισμούς καί καταδεικνύουν τήν διάθεσή μας νά ἀναλάβουμε κι' ἐμεῖς ἀπό τήν πλευρά μας τό βᾶρος τῆς εὐθύνης πού μᾶς ἀναλογεῖ ἀπέναντι τῶν κοινωνιῶν καί τοῦ ἀνθρώπου.

Μέ τόν τρόπο αὐτόν ἡ Ἐκκλησία μας δίνει μία ἀκόμη ἔκφραση στήν φιλόανθρωπη διάστασή της καί στό ἀγκάλιασμα τοῦ πόνου, τῶν προβλημάτων, τῆς ἀνάγκης γιά ὑγεία, τῆς ἀγάπης τῆς ζωῆς. Δίνει μία διέξοδο στήν ἀνάγκη της γιά συμπαραστάση, γιά τόλμη καί ἀλήθεια, γιά συμμετοχή στήν καθημερινότητα τῶν προβλημάτων. Τό σημεῖο αὐτό εἶναι πού καταξιώνει τόν ἐκκλησιαστικό λόγο καί ὑποχρεώνει τήν Ἐκκλησία νά ἐξέλθει ἀπό τήν ἀσφάλεια τῆς σιωπῆς καί τήν μειονεκτικότητα τοῦ αὐτοπαραγκωνισμοῦ της.

Ἡ σημερινή μέρα μᾶς δίνει τήν αἴσθησι τῆς ἐπικαιρότητας, τῆς εὐθύνης, τῆς ἀγάπης μας πρός τήν κοινωνία καί τήν ζωή, τοῦ πόθου μας γιά ἀλήθεια καί συνέπεια.

"ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΜΟΣΧΕΥΣΕΙΣ"

Κλασσική ἀπόδειξη ὅλων αὐτῶν ἀποτελεῖ τό πνεῦμα μέ τό ὅποιο βλέπει τήν δυνατότητα τῶν μεταμοσχεύσεων, τῆς μετάδοσης ζωῆς τοῦ σώματος καί τοῦ αἵματός μας ἀπό τόν ἕναν στόν ἄλλον. Μέσα στήν κυριαρχία τῆς ἀρρωστημένης φιλαυτίας τῆς ἐποχῆς μας, ἡ ἐπιστημονική καί τεχνολογική πρόοδος, ἐκτός ἀπό ἐπιτεύγματα πού τρέφουν τήν ἀλαζονεία μας, μᾶς παρέχει καί ἱερές δυνατότητες ἄλλως καί ἄλλοτε πέραν πάσης φαντασίας. Νά προσφέρουμε κομμάτια τοῦ σώματός μας στούς συνανθρώπους μας καί νά οἰκοδομοῦμε τή ζωή τους πάνω στόν δικό μας θάνατο. Αὐτό τό ἐπίτευγμα βαθεῖα συγκινεῖ τήν Ἐκκλησία πού αὐθόρμητα ψάχνει νά βρεῖ τίς παραμέτρους τῆς πρακτικῆς καί ἐφηρμοσμένης συμπαραστάσεώς της.

Στά χαρτάκια πού φένει ὁ κόσμος γιά μνημόνευση στίς ἐκκλησιές τό 95% καταγράφονται αἰτήματα ὑπέρ ὑγείας καί μόνον τό 5% ὑπέρ σωτηρίας ἢ ἄλλων αἰτημάτων. Ἡ ἀμεσότητα τῆς ὑγείας συχνά τήν καθιστᾶ μεγαλύτερη καί πιό ἐπείγουσα ἀνάγκη ἀκόμη καί ἀπό τή σωτηρία της

ψυχῆς. Ἡ δίψα γιὰ ζωὴ εἶναι τόσο ἀνθρώπινη καὶ τόσο βαθειά ριζωμένη στὴν ὑπαρξή μας. Αὐτό ἢ Ἐκκλησία τό νοιώθει, καθαρά τό κατανοεῖ καὶ τό σέβεται.

Ὅτι ὁμως ἀποτελεῖ μοναδικό εὐεργέτημα θεϊκὴ εὐλογία καὶ ἀφορμὴ ζωῆς μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ σέ πρωτοφανῆ δοκιμασία τῆς φύσης μας, σοβαρὴ ἀπειλὴ τῶν σχέσεών μας ἢ καταστροφικὸ παράγοντα τοῦ σεβασμοῦ στὴν ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει.

Ἡ Ἐκκλησία ἐπειδὴ ἱερώς ἀντικρούζει ὅλα αὐτά, τὸν ἐνθουσιασμό γιὰ τίς μεταμοσχεύσεις τὸν βλέπει νὰ περνάει ἀπὸ κάθε λεπτομέρεια αὐτοῦ πού περιγράφει τὸν σεβασμὸ στὸν ἄνθρωπο. Ἡ Ἐκκλησία δέν παγιδεύεται στὴν στενότητα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοσχευμάτων ἢ τῶν ἀριθμῶν τῶν στατιστικῶν ὑπηρεσιῶν ἢ τῶν πολιτικῶν ἐξαγγελιῶν. Δέν ἐνδιαφέρεται γιὰ μοσχεύματα ἀλλὰ ἀγωνίζεται γιὰ ἀξίες. Εἶναι βαθειά ἢ πεποίθησή μας ὅτι τὰ πολλὰ μοσχεύματα θὰ προέλθουν ἀπὸ τὸν σεβασμὸ, τὴν ἀγάπη, τὴν ἀνάγκη γιὰ κοινωνία ψυχῶν καὶ σωμάτων. Τὰ πολλὰ μοσχεύματα μόλο πού ἀποτελοῦν γιὰ ὅλους μας ἐπιθυμητό στόχο μέ κανένα τρόπο δέν ἀποτελοῦν καὶ ἐγγύηση τῆς λύσης τοῦ ἀνθρώπινου προβλήματος.

Ἐμεῖς ὡς Ἐκκλησία συχνά ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι πολλά περιμένετε ἀπὸ μᾶς. Κι ἔχουμε κάθε διάθεση νὰ συμπαρασταθοῦμε. Ἦδη πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση κινούμεθα. Παρὰ ταῦτα σᾶς ὀφείλουμε μιά ἐξήγηση τοῦ τί μᾶς δυσκολεύει σέ μιά ἀπροκάλυπτη ὑποστήριξη τῶν μεταμοσχεύσεων. Γιὰ κάτι τέτοιο ἔχουμε καὶ λόγους ἐνδοεκκλησιαστικούς, ἀλλὰ καὶ λόγους κοινωνικούς. Σέ αὐτούς τοὺς λόγους ὀφείλεται τό ὅτι συχνά συστελλόμεθα καὶ ἐκφράζουμε ἐπιφυλάξεις.

Ἐνδοεκκλησιαστικὲς δυσκολίες.

Ἡ πρώτη δυσκολία τῆς Ἐκκλησίας ἔχει νὰ κάνει μέ τό θέμα τοῦ ἐγκεφαλικοῦ θανάτου. Ἐν ὅσῳ δηλαδὴ αἰωρεῖται τό ἐρώτημα μεταξὺ τοῦ ἱατρικοῦ κόσμου ἐμεῖς ὑποχρεούμεθα νὰ περιμενοῦμε. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ ἐγκεφαλικὸς θάνατος γιὰ κάθε μὴ εἰδικό δέν εἶναι κάτι πού ὁ ἴδιος βλέπει καὶ διαπιστώνει ἀλλὰ κάτι πού οἱ εἰδικοί τοῦ λένε καὶ πρέπει νὰ πιστέψει. Καὶ αὐτό δέν εἶναι λεπτομέρεια. Εἶναι πολὺ φυσικό στό θέμα τοῦ θανάτου νὰ εἴμαστε ἰδιαίτερα εὐαίθητοι καὶ συντηρητικοί. Γιατί ἢ ἀσέβεια στὸν νεκρὸ εἶναι ἢ μεγαλύτερη προσβολὴ στὴ ζωὴ. Καὶ ἀναφερόμεθα στὸν ἱατρικὸ κόσμο, διότι ὅπως πολλοὶ ἐξ ὑμῶν γνωρίζετε, ἔγκριτοι συνάδελφοί σας, πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι μέ ἐπιστημονικὲς μελέτες καὶ δημοσιεύματα σέ εὐρείας κυκλοφορίας ἐφημερίδες, ἀλλὰ καὶ

στό επίσημο ὄργανο του Πανελληνίου Ἰατρικοῦ Συλλόγου, τό "Ἰατρικό Βῆμα", ἀμφισβητοῦν ἔντονα τόν ἐγκεφαλικό θάνατο. Τά δημοσιεύματα αὐτά ἔχουν ἐπηρεάσει ἕνα σημαντικό ἀριθμό προβληματιζομένων ἀνθρώπων καί τῆς Ἐκκλησίας πού ποικιλότροπα ἐκφράζουν τίς ἐπιφυλάξεις τους. Παρά ταῦτα ἤδη ἡ Ἐπιτροπή Βιοηθικῆς τῆς Ἱεράς Συνόδου, ὅπως θά διαπιστώσετε καί ἀπό τόν τόμο, μετά ἀπό διεξοδική μελέτη τῶ διαφόρων παραμέτρων τοῦ προβλήματος ἔχει ἀποδεχθεῖ τόν ἐγκεφαλικό θάνατο ὡς τό ὀριστικό βιολογικό τέλος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Ἐκκλησία ὅως δέν βιάζεται. Ὀφείλει ἕναν σεβασμό καί στήν ιερότητα τῶν στιγμῶν τοῦ θανάτου καί στήν εὐαισθησία ὅσων δυσκολεύονται νά ἀποδεχθοῦν μιᾶ προσέγγιση τοῦ θανάτου διαφορετική ἀπό τήν παραδοσιακή ἀντίληψη πού τόν συνδέει μέ τήν παύση τῆς καρδιακῆς λειτουργίας. Ἐπιτρέψτε μου νά σημειώσω ἐδῶ ὅτι αὐτή ἡ ἀντίληψη ἔχει οὐσιαστικά διαμορφώσει καί τήν θεολογία μας σέ τέτοιο βαθμό ὥστε ἡ λειτουργία καί τό ὄργανο τῆς καρδιάς νά ἐνδύονται μέ ἰδιάζουσα πνευματική σημασία. Ἡ καρδιακή προσευχή ἔχει νά κάνει μέ τήν καρδιακή λειτουργία.

Γιά νά ξεπερασθεῖ αὐτό τό πρόβλημα ἡ Ἱερά Σύνοδος ἔχει ἀναθέσει στήν Ἐπιτροπή Βιοηθικῆς τήν ὀργάνωση δύο ἡμερίδων· μιᾶς μέ ἱερεῖς πνευματικούς καί μιᾶς μέ ἰατρούς. Ταυτόχρονα προγραμματίζουμε τήν ὀργάνωση ἑνός διορθοδόξου συνεδρίου γιά νά ἀκούσουμε καί τίς ἀπόψεις τῶν ὑπολοίπων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν. Εἶναι τό καλύτερο πού μπορούμε νά κάνουμε ἐπί τοῦ παρόντος. Εὐελπιστοῦμε ὅτι θά διαφανεῖ ἡ ἀλήθεια καί σύντομα θά ἀποδεσμευθοῦμε ἀπό αὐτήν τήν ἀναστολή ὥστε ἡ Ἐκκλησία οὐσιαστικά νά συμβάλλει στόν ἀγώνα ὑπέρ τῶν μεταμοσχεύσεων.

Ἐπί τοῦ παρόντος ἀνοιχτά συμπαριστάμεθα στή δωρεά τῶν διδύμων ὀργάνων καί τῶν ἰσῶν (κερατοειδοῦς, δέρματος, μυελοῦ ὀσῶν κ.λπ) πιστεύοντας ὅτι σύντομα θά εἴμαστε καί στήν εὐχάριστη θέση νά προχωρήσουμε περισσότερο.

Μεταμοσχεύσεις καί Ἰατρικός κόσμος

Ἦπάρχει ὁμως καί μία δεύτερη δυσκολία.

Ἄν οἱ μεταμοσχεύσεις ἀποτελοῦν μόνον μιᾶ ἐπαναστατική θεραπευτική μέθοδο, αὐτό δύσκολα ἐμπίπτει στίς δικές μας ἀρμοδιότητες. Κάτι πού μόνον μηχανικά καί προσωρινά λύνει τό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νά συγκινήσει τήν Ἐκκλησία. Ἐμεῖς τίς μεταμοσχεύσεις τίς

καταλαβαίνουμε μόνον μέσα από τήν αγάπη, τήν ανιδιοτέλεια τόν σεβασμό, τήν ανωτερότητα, τήν ακεραιότητα. Για τόν λόγο αυτόν, ή Ἐκκλησία ζητάει ήθικές, νομικές καί πρακτικές ἐγγυήσεις ὅτι οἱ μεταμοσχεύσεις τελικά δέν θά παρατείνουν μόνον ζωές ἀλλά θά σώζουν ψυχές.

Γενικῶς πιστεύεται ὅτι ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας στήν ἐκστρατεία ὑπέρ τῶν μεταμοσχεύσεων εἶναι καθοριστικός. Στό σημεῖο αὐτό ἐπιτρέψτε μου νά ἐκφράσω τίς ἐπιφυλάξεις μου. Τό κλειδί βρίσκεται στά χέρια αὐτῶν πού κρατοῦν τά νυστέρια καί τούς ἀναπνευστήρες. Ἄν αὐτοί δέν ὑποτάξουν τούς μικροεγωισμούς καί τά συμφέροντά τους στήν ἀνάγκη τῆς ἰατρικῆς προσόδου, ὅ,τι καί νά κάνουμε ἐμεῖς ἡ προσπάθεια θά ἀποτύχει.

Ἐμεῖς ζητοῦμε μόρφωση, ἐπιστημονική κατάρτιση καί χειρουργική ἐπιδεξιότητα ἐφάμιλλη τοῦ ἐγχειρήματος. Δέν μπορεῖ ἐπί παραδείγματι τή στιγμή πού τά περιστατικά μας εἶναι τόσο περιορισμένα νά συντηροῦμε τρία μεταμοσχευτικά κέντρα καρδιάς τριπλασιάζοντας τά ἐξοδα λειτουργίας καί ἐξοπλισμοῦ καί ὑποτριπλασιάζοντας τήν ἐμπειρία. Δέν ἐπιτρέπεται νά ἔχουμε στή διάθεσή μας λαμπρούς καρδιοχειρουργούς ἐξειδικευμένους στίς μεταμοσχεύσεις ἐπί παραδείγματι παιδιῶν ἐντελῶς ἀνεκμετάλλευτους καί παροπλισμένους γιά ἀνεξήγητους λόγους καί νά περιμένουμε ἀπό τήν Ἐκκλησία νά λύσει τό πρόβλημα τοῦ ἐλλείματος ὀργάνων.

Δέν εἶναι συμβατές οἱ διαρέσεις, ἡ ἀνταλλαγή χαρακτηρισμῶν, ἡ σύγκρουση ἐγωισμῶν μέ τήν ἰδεολογία τῆς φιλαλληλίας πού ἀποτελεῖ τήν βάση τῶν μεταμοσχεύσεων.

Ζητοῦμε ἀπό τούς ἐντατικολόγους διάθεση θυσίας καί αὐτοπροσφορᾶς καί ἀπό τούς μεταμοσχευτές ἀναγνώριση τῶν συναδέλφων τους, ἀνωτερότητα καί ἀξιοπρέπεια.

Ζητοῦμε ἀπό τόν EOM νά μή συναντάει τόν ἄνθρωπο μόνο στό κρεβάτι τοῦ λήπτη ἀλλά νά τόν προστατεύει καί στήν κλίνη τοῦ δότη. Ἡ προστασία τοῦ δότη καί ὁ σεβασμός τοῦ θανάτου πρέπει νά ἀποτελοῦν κύρια εὐθύνη τοῦ EOM. Μόνον ἔτσι θά ἐμπνεύσει ἐμπιστοσύνη. Πρόταση τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νά ἐπιβληθεῖ ὁ ἀγγειογραφικός ἔλεγχος καί ἡ βιντεοσκόπηση τῶν ἐξετάσεων διαπιστώσεως τοῦ ἐγκεφαλικοῦ θανάτου, πράγμα πού γίνεται σέ ἀρκετά μεγάλα κέντρα. Ἡ υἰοθέτηση μιᾶς τέτοιας πρακτικῆς θά βοηθήσει πολύ στήν οἰκοδόμηση ἐμπιστοσύνης, ἐνῶ ἡ ἄρνηση θά αὐξήσει τίς ὑποψίες καί θά μειώσει τά μοσχεύματα.

Ἡ συνεργασία καί ὁ σεβασμός τῆς βούλησης τῶν συγγενῶν ἀποτελεῖ

ἀπαραίτητο ὄρο τῆς προόδου τῶν μεταμοσχεύσεων στὸν τόπο μας. Θαυμάζουμε τὴν δύναμη τῆς δωρεᾶς, σεβόμεθα ὅμως καὶ τὴν εὐαισθησία πού ὀδηγεῖ στὴν ἄρνησή της. Δέν βιάζουμε, δέν ξεγελοῦμε, δέν παρασύρουμε, δέν ἀσεβοῦμε.

Ὁ πρόσφατα ψηφισθεὶς νόμος ἤγειρε ἔντονες ἀντιδράσεις, οἱ ὁποῖες καὶ ὀδήγησαν τίς μεταμοσχεύσεις στὴν παρούσα τραγικὴ κατάσταση. Τὰ σημεῖα τριβῆς ἢ κλονισμοῦ τῆς ἐμπιστοσύνης μποροῦν καὶ πρέπει νὰ βελτιωθοῦν. Μία ἀξιοπρεπὴς ὑποχώρηση τῶν κρατούντων στίς μεταμοσχεύσεις σέ ὀρισμένα σημεῖα θά ἀποδείξει περὶτρανα ὅτι οἱ μεταμοσχεύσεις δέν ἀποτελοῦν σημεῖο σύγκρουσης προσωπικῶν ἐγωισμῶν οὔτε ὑπόθεση μεμονωμένων πρωτοβουλιῶν ἀλλὰ κοινὴ πανανθρώπινη προσπάθεια γιὰ κοινωνία τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ζωῆς. Ὁ νόμος ἔχει τίς ἀτέλειες του καὶ καλὸ εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι νὰ ξαναρίξουν μιά ματιὰ στίς διατυπωμένες ἐπιφυλάξεις πολλῶν ἱατρικῶν φορέων καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Θά κλείσω μὲ μία παρατήρηση. Ἡ χώρα μας, ἢ κατ' ἐξοχὴν χώρα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ δεσμῶν, ἢ χώρα πού μοιράζεται τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅποιοδήποτε ἄλλο μέρος στὸν κόσμον δέν μπορεῖ νὰ εἶναι τελευταία στό μοῖρασμα τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ζωῆς. Ἡ παράδοση καὶ ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία μας εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὲς καὶ δέν ἔχουν καμμία σχέση μὲ τὸν σχολαστικισμό καὶ τὸν στενὸ προβληματισμό. Πῶς λοιπὸν μπορεῖ νὰ εἶναι οὐραγὸς στίς μεταμοσχεύσεις;

Ὡς Ἕλληνες ἔχουμε ἓνα μοναδικὸ χαρακτηριστικὸ πού ὅμως ἔχει δύο ἐντελεῶς ἀντίθετες ὀψεις: εἴμαστε συναισθηματικοί. Καὶ αὐτὸ σημαίνει ἢ εὐαίσθητοι καὶ κοινωνικοὶ ἢ στενόκαρδοι καὶ καχύποπτοι. Στὴν παρούσα φάση τὸ ἐλάττωμα φαίνεται πῶς ὑπερτερεῖ τοῦ προτερήματος. Στὰ χέρια ὅλων μας, ἱατρῶν, πολιτικῶν, κοινωνικῶν φορέων καὶ Ἐκκλησίας -δέν ἀποποιούμεθα τίς εὐθύνες μας- βρίσκεται ἡ δυνατότητα νὰ πέσουμε ἀπὸ τὴν τελευταία στὴν πρώτη θέση. Ἡ εὐκαιρία αὐτὴ αὐτὸ τὸ μήνυμα θέλει νὰ δώσει σέ ὅλους σας, αὐτὴ τὴν ἐλπίδα στοχεύει νὰ προσφέρει στὸν τόπο μας.